

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ГРИГОР'ЄВЩИНА ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО
РОЗВИТКУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В РОКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ
ЗМАГАНЬ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач 2 курсу 07-242М групи
Спеціальності: 032 Історія та археологія
Освітньо-професійної програми: Історія та
археологія
Абрамов Юрій Юрійович

Керівник: д.і.н., професор
Водотика Сергій Григорович

Рецензент: к.і.н., доцентка кафедри
суспільних наук Херсонської філії
Національного університету
кораблебудування ім. адмірала Макарова
Коновалова Ганна Василівна

Івано-Франківськ – 2024

ЗМІСТ

1 СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ.....	8
2 ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУ ГРИГОР'ЄВЩИНИ.....	21
2.1 Соціальна база населення.....	21
2.2 Політичні гасла григор'євського руху.....	26
3 ПРИЧИНИ КРАХУ ГРИГОР'ЄВСЬКОГО ПРОЕКТУ.....	36
3.1 Співвідношення військово-політичних сил на півдні України.....	36
3.2 Причинно-наслідковий зв'язок краху григор'євського проекту.....	38
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	49
ДОДАТКИ.....	53
ДОДАТОК А.....	54
ДОДАТОК Б.....	55
ДОДАТОК В.....	62

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Скорочення

РСДРП	– Російська соціал-демократична робітничка партія
УНП	– Українська народна партія
УНР	– Українська народна республіка
УПСР	– Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСС	– Українська партія соціалістів-самостійників
УПСФ	– Українська партія соціалістів-федералістів
УРП	– Українська радикальна партія
УСДРП	– Українська соціал-демократична робітничка партія

ВСТУП

Визвольні змагання 1917-1921 років – це по справжньому значущий період української історії. Намагання українського народу попре все здобути незалежність та вийти із тіні великих імперій, що почали розвалюватись, стало періодом національного відродження та формування модерної української нації. Ці буремні роки війн, постійної зміни влади та відвертого хаосу, разом із інформаційною зачисткою наступного радянського періоду, залишили багато темних плям та не розкритих питань цього періоду історії.

Одним із ключових, незвичних та значущих явищ цього періоду є явище отаманщини, або як її ще називають – отаманії. Безліч було невеликих «отаманчиків», строкатими як і населення України були їх загони та ідейно-політичні переконання. Вивчення усіх аспектів даного періоду, як ніколи важливе зараз, у час, коли українцям знову доводиться виборювати свою незалежність. Однак, навіть представники найбільших партизанських загонів, доволі часто висвітлені одноманітно і не достатньо розкривають усі аспекти їх повстанських рухів.

Розглянуті географічні межі – південь України. До складу якого входили Таврійська губернія, без урахування півострова Крим, тобто враховуються тільки Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський повіти. До складу півдня включається також Катеринославська та Херсонська губернії, без урахування Тираспольського повіту. Але при цьому враховувався Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабської губернії. В якості хронологічних рамок обрано період антибільшовицького повстання отамана Григор'єва та власне утворення Григор'євщини – з 9 травня по 27 липня 1919 року.

Об'єкт дослідження – соціально-політичний феномен Григор'євщини в роки визвольних змагань.

Предмет дослідження – Григор'євщина як соціальна платформа альтернативного поступу суспільства.

В цій роботі використовувались методи системності, оскільки було системно проаналізовано суспільство, та причини виникнення Григор'євщини. У роботі суспільство представлено і як певна єдність, і як окремі складові, з яких це суспільство складається. Тобто, було застосовано структурно-функціональний аналіз. Застосування історизму полягає у тому, що ми не просто дивимось на певне явище, а розглядаємо його поетапно. Розглянуто період виникнення, етапи розвитку, та тенденції, що проявлялись на протязі розвитку цього історичного явища. Оскільки на перше місце в роботі поставлено саме людей, різні верстви населення півдня України, аналізуються їх бажання, інтереси, цілі та взаємодії, то має місце в роботі і соціально-антропологічний підхід. І врешті решт, не можливо розглядати дане явище у відриві від ключових іпостасей, лідерів суспільно-політичних рухів. А отже, було проведено персонолінійний аналіз.

Мета роботи – з'ясувати соціально-політичні закономірності виникнення і краху Григор'євщини, як альтернативи соціально-політичного розвитку в часи визвольних змагань.

Власне у необхідності висвітлення цих закономірностей і полягає актуальність роботи. А отже, потрібно комплексно проаналізувати соціально-політичну ситуацію на півдні України. Таким чином доповнивши вже наявні дослідження, зв'язком соціальних настроїв та політичного становища на передодні головних подій, із самою активною фазою повстання, та революції в цілому.

Необхідно зробити висновки щодо особливостей соціального проекту Григор'євщини. А отже, не відокремлювати етно-соціальний та ідеологічний

аспекти населення один від одного. Розглядаючи явище Григор'євщини не у відриві від населення України, а як його складову.

А також узагальнити та доповнити причини краху григор'євського проекту. При цьому зосереджуючись не стільки на особистих рішеннях отамана, чи подій на полі бою, а беручи до уваги і психологічні особливості його підлеглих.

Отже, в цій роботі мова піде про один із найяскравіших та масштабніших рухів української отаманщини, а особливо півдня України – Григор'євщину. Хоч і існує досить суттєва база наукових досліджень, що прямо або частково стосується вивчення Григор'євщини, але тим не менш суттєва їх частина концентрується або виключно на головній персоні повстання – отамані Н. Григор'єві, або розглядає його дії виключно у спектрі того як вони вплинули на певну із сторін конфлікту, будь то УНР чи білі та червоні рухи Росії. В цій же роботі розглядається те, як розвивався григор'євський проект, і чи міг його унікальний суспільно-політичний розвиток призвести до чогось більшого? Чим взагалі була Григор'євщина, та які корінні причини її краху?

Найбільшу роль при написанні роботи відіграли праці Володимира Горака, в своїх працях він розглядає важливі питання, такі як комунікація між махновським та григор'євським рухами, загальний аналіз подій Григор'євщини, та розкриття ідейної складової григор'євського «Універсалу». Проте, в його роботах не до кінця розкрито питання суспільно-політичного підґрунтя цього руху.

В роботах Турченко Галини Федорівни напрочуд чудово розкрито суспільно-економічне становище регіону, і його етнонаціональний склад. Але менше уваги приділяється військово-політичному аспекту воюючих фракцій.

Приказюк О.О. в своїх працях досить педантично та обґрунтовано проаналізував наявні наративні джерела. Розгляд історіографії про повстанський рух Григор'єва виконаний змістовно та з врахуванням як

радянських, український так і західних дослідників. Доцільним є і акцентування уваги на ідеологічних засадах цього руху.

Загалом, у відповідній літературі відображено значне коло питань, пов'язаних із Григор'євщиною. Але водночас, не в повній мірі з'ясовано та враховано етносоціальну складову, психологію та соціально-політичну платформу руху. Ці питання було з'ясовано на основі залучених джерел. Зокрема, на базі аналізу григор'євського «Універсалу». Етно-соціальну та етномовну характеристику населення було опрацьовано на основі перепису населення 1897 року, тобто залучено і статистичні відомості.

Важливим також є свідчення сучасників, як от вклад книги «Стежками Холодноярськими», авторства сучасника тих подій, учасника григор'євського руху та холодноярського повстанця М.І. Дорошенка, що в значній мірі допомогла осмислити та поринути у атмосферу того часу, та доповнити існуючі відомості.

1 СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

1.1 Соціальні настрої населення півдня України

Перш за все мова піде про соціальні настрої півдня України на передодні революції 1917-го року, для того щоб зрозуміти яку роль ці загальні тенденції зіграли в процесах становлення української держави та розвитку альтернативних із нею проектах політичних та/або державних утворень, що базувались так чи інакше, на основі процесів націотворення та національної самоідентифікації.

Південь України як регіон був досить соціально різноманітним з точки зору класів населення та національного складу. І на тлі важливих геополітичних перетворень, наростанням економічної кризи та загальним підвищенням важливості питання національної самоідентичності, загальні соціальні настрої населення так само були досить різноманітними та контрверсійними.

Якщо розглядати класову та соціальну нерівність, то можна сказати наступне. Оскільки різні верстви населення, так само як і зараз, мали різну фінансову спроможність, різну освіту а отже і різні соціальні потреби, то і їх територіальні настрої відрізнялись в залежності від їх потреб. Так місцева багатонаціональна буржуазія, інтелігенція та, безпосередньо міське населення, що мали та користувались більшою кількістю благ сучасного світу, ніж селяни, перш за все думали про власне благополуччя. А отже, і в пріоритет для себе ставили ту політичну силу яка обіцяла більше вигоди, а ідеологічна складова відходила на більш другорядну роль. Їх зацікавленість у збереженні власних статків та їх примноженню перепліталась із покращенням регіонального

економічного становища. Так міські думи і земства вимагали для себе і свого регіону ширших повноважень [6].

Але варто зрозуміти, що якщо така тема як територіальні питання була важливою для можновладців, а також трохи для містян, то селяни не проявляли до цього великої зацікавленості. При цьому саме населення сіл складало більшість населення губерній. Причин для цього можна привести багато, це і тотальна неосвіченість селян, і величезні розбіжності в національному складі міст та сіл, через що виникали розбіжності менталітету, а отже і загальна недовіра жителів сіл до усього, в тому числі ідей та гасел, що йдуть від міста. На це протиставлення місто-село, в своїх дослідженнях також вказує М. Кавун [23].

Окрім класового розподілу, що вносив свої корективи в загальні соціальні настрої, не менш важливим були погляди на геополітичну ситуацію, що склалась, серед представників національних меншин, які в деяких конкретних регіонах, на кшталт великих міст півдня, складали більшість населення, посуваючи українців подекуди навіть не на друге, а на третє місце за кількістю. Про національне різноманіття півдня України, та його вплив на соціально-політичний розвиток регіону буде більш детально обговорено в розділі 2.1 даної дисертації. А зараз варто розглянути основні соціальні настрої хоча б двох основних національних меншин півдня - росіян та євреїв.

Як і завжди, основний спротив щодо розвитку усього пов'язаного із Україною, та основними противниками української державності, виступала російська діаспора. І саме ця діаспора була найпоширенішою в крупних містах півдня України. Це ж підтверджується як загалом менш активною підтримкою українських партій та українського руху на півдні, в порівнянні з іншими регіонами України, так результатами голосувань в містах України. Так в Одесі, із 28,5 тисяч виборців, на виборах до Всеросійських Установчих зборів перше місце зайняв список єврейського блоку, друге – більшовики, а третє –

українські соціал-демократи. По Херсонському виборчому округу українські партії (есери та соціал-демократи) отримали 35,4 тис. голосів й зайняли третє місце, поступившись більшовикам та кадетам [5].

Єврейська спільнота також зустрічала невідому для себе ідею українізації та відродження України, без великого ентузіазму, сприймаючи це або байдуже, або негативно [11].

Не варто забувати і про зросійщене єврейське населення, що за словами М. Ковалевського виступили за концепцію "єдиної та неподільної Росії", але все ж прагнули її демократизації, а це все звісно вкрай розбігалось із ідеями про самостійність України в межах національно-визвольних змагань [4].

Складності соціальної і етносоціальної структури, висока соціальна ціна імперської модернізації населення, і тяготи першої світової війни. Об'єктивно, перед півднем України стояли завдання повернення до складу західної цивілізації.

1.2 Провідні політичні течії

Для початку давайте розберемось які політико-ідеологічні течії початку двадцятого століття взагалі мали місце бути, і в чому їх сенс, а вже потім виділимо їх конкретних представників на соціально-політичній арені України.

Отже, найбільш поширеніші течії, без яких не можна уявити кінець дев'ятнадцятого і початок двадцятого століття – це соціалізм, марксизм, комунізм, націоналізм, лібералізм, консерватизм, радикалізм та анархізм.

Така група течій як соціалізм, комунізм та марксизм має в основі своїй одне першоджерело у вигляді поглядів на суспільство, його історію та політику німецького філософа та соціолога Карла Маркса. Марксизм, що носить його ім'я є витком для соціалізму та комунізму, яких сам К. Маркс вважав не що

інше як різними стадіями розвитку продуктивних сил суспільства. Так в своїй книзі «Критика Готської програми», він писав що соціалізм вимагає наступний принцип розподілу благ: «Від кожного — за здібностями, кожному — за працею». В той час як комунізм, що як він писав є останньою ступеню соціалізму, виражає розподіл благ за принципом: «Від кожного — за здібностями, кожному — за потребами» [31].

Базовими цінностями для соціалізму та комунізму є рівність людей в усіх сферах життя, соціальна справедливість та влада народу. Однак хоч вони дуже схожі та все ж мають певні розбіжності, особливо у питаннях ролі держави у житті людини. Так при соціалізмі вся економіко-політична система країни, контролюється інституційною владою держави, щоб спрямувати народ в напрямку формування комунізму, який в свою чергу вже не буде мати потреби в регулюванні ресурсів за допомогою наявних інституцій, а подальший економічний розвиток буде досягатись шляхом взаємодії всього народу держави, тобто самою державою. Хоча як на мене визначення держава не зовсім доречно для такої утопічної ідеї як комунізм, з урахуванням того, що він в свою чергу передбачає глобальну революцію по всьому земному шару, для викорінення капіталістичної моделі світу. Соціалізм в свою чергу з точки зору управління державою передбачає певну демократію, із існуванням різних політичних партій та сил, в той час як комунізм не передбачає інших точок зору та інших політичних партій, окрім керуючої. Так само більш радикально комунізм ставиться і до класової нерівності, вважаючи що викорінення класів для зрівняння людей необхідне, в той час як соціалізм допускає існування різних класів та верств населення, з умовою їх необхідного врегулювання, для недопущення великої розбіжності між цими класами.

До речі, цей аспект відношення до класової нерівності певною мірою міг відіграти роль і у світогляді прихильників більшовицького режиму у 1920-1930-х роках. Так на думку відомого американського історика та письменника Тімоті

Снайдера, його можна побачити на рисунку 1.1 в додатку А, одним із факторів чому радянську владу абсолютно не хвилювало чи зникне клас селян в часи голодомору 30-х років, чи ні, є як раз погляд на класову нерівність як на таку, що жодних класів з часом існувати в принципі не повинно бути, і це необхідно для досягнення кінцевої мети – встановленню істинного комунізму. Так на своїй п'ятнадцятій лекції з курсу лекцій «The Making of Modern Ukraine», що була присвячена голодомору та великому терору 1920-1930-х років, що він проводив для студентів Єйльського університету та що транслювалась на онлайн-платформах в усьому світі, він сказав: «Наратив має форму. І це форма історії про яку я вже говорив. Станеться революція, яка призведе з рештою до людської гармонії і солідарності. Має значення тільки ця форма. А якщо так станеться, що дорогою загинуть мільйони людей – ці індивідуальні факти мають менші значення ніж загальна форма. ... На з'їзді партій у 1934 році з великим успіхом і під фанфари було зроблено заяву про те, що голодомор в Україні був частиною спроби зламати хребет міжнародної буржуазії в обличчі її польських агентів і українських націоналістів. Весь біль і страждання демонструють, що революція відбувається успішно. ... Більшовики у 20-30-ті роки сприймали як належне те, що деяких груп людей, які живуть на Землі все одно скоро не буде. Не варто зважати на окремих осіб, треба думати лише про майбутній пролетаріат. І тому треба розуміти що, наприклад, селянство перестане існувати. Це просто хід історії. Перестануть вони існувати на кілька років раніше чи пізніше – не твоя провина, і те коли це станеться нічого не означає.» [39].

Так само різниця у поглядах на право приватної власності, бо згідно комунізму уся інфраструктура та ключові галузі повинні бути в підпорядкуванні виключно держави, а соціалізм допускає певною мірою приватизацію подібних галузей. І саме тому що соціалізм вважається проміжним етапом перед формуванням комунізму, він більш лояльний до інших форм правління та

політичних течій, хоч і протиставляє себе їм, в той час як комунізм передбачає виключно ліквідацію будь-яких альтернативних, здебільшого мається на увазі капіталістичних, форм правління.

Націоналістичні партії ставили в якості своєї головної цілі не просто розвиток держави як суб'єкта, а розвиток та збереження нації та національної самобутності суспільства, як ключового фактору для формування та збереження державності, що буде існувати для забезпечення та захисту своїх громадян. Стабільність та розвиток держави в такому разі повинен досягатись шляхом загальнонаціональної єдності в державі, що враховуючи свою самоідентичність буде діяти у власних інтересах, а не бути колонізаційним ресурсним додатком великих імперій.

Націоналістичні політичні течії визнавали провідну роль саме національного складу в процесі суспільно-політичного розвитку і вбачали у цьому вагомні аргументи для створення власної незалежної національної держави.

Отже, і основними цілями для націоналістичних партій були заклики до національної самоідентифікації населення, підтримання та розвиток національних особливостей народу, шляхом українізації, для чого передбачалось поширення та укорінення української мови як основної державної мови, створення нового прошарку інтелігенції, що має приналежність конкретно до українського народу, і зміна становища, коли національне меншинство займає провідну роль в керуванні над національною більшістю.

Лібералізм же поширював в якості своїх базових цінностей індивідуальну свободу людини, та її важливість як особистості, просував рівність економічних можливостей шляхом створення рівних та чесних ринкових відносин. Просувалось обмеження впливу держави на економічну сферу, розвиток приватної власності, але із забезпеченням прав та інтересів національних меншин. Тобто, просувалась думка про те, що взаємодія між державою та

окремими громадянами повинна відбуватись на базі такого собі договірного характеру. А отже повинна відбуватись демократизація суспільства та розвиток приватного підприємництва.

Консерватизм же зосереджується на більш базових та зрозумілих для кожного речах, таких як: сім'я, релігія, традиції. В межах консерватизму, держава відіграє головну роль у забезпеченні безпеки та добробуту своїх громадян. Фактично представники цієї політичної течії намагались зберегти вже існуючі соціально-політичні структури, протиставляючи себе ідеї революції, та ідеалізуючи минуле.

Радикалізм зазвичай пропонує вирішення наявних суспільно-політичних проблем, шляхом виконання одразу значних та рішучих змін в якомусь конкретному, або в усіх одразу сферах життя людей. При цьому радикальні партії не схильні йти на компроміси, віддаючи перевагу ґрунтовним змінам на відміну від напівмір. При чому на відміну від інших політичних течій, представникам радикальних партій не чуже і насильницьке вирішення накопичених проблемних питань.

Анархізм же виражає точку зору прямо протилежну будь-якій іншій політичній течії, спрямованої на утворення держави. Анархісти не визнавали влади та держави як такої. Анархістам властива роль таких собі бунтівників проти всього світу, що не вважають участь громадян в будь-якій політичній діяльності за необхідну, а державні керівники та державні органи визнаються як непотрібний елемент, оскільки народ цілком може створити органи самоуправління своїми силами, самим регулюючи свою діяльність.

Соціалізм в той період був на слуху більше за інші напрями, ці ідеї реформації старого світу перерозподілу матеріальних благ та політичних прав і свобод звичайного населення були на стільки популярними, що без їх елементів в своїй політичній діяльності досягти успіху серед агітації населення було майже не можливо. Про це свідчать і здебільшого соціалістичні напрями

більшості тогочасних політичних партій що діяли на півдні України, та і загалом по всій Російській імперії. Як приклад серед українських політичних партій того періоду, можна зазначити Українську радикальну партію (УРП), Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ), Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР), Українську партію соціалістів-самостійників (УПСС) та деякі інші. Це і загальноросійські партії що підтримували перш за все соціалістичний рух, такі як соціалісти-революціонери, або їх більш відома назва – есери, а також меншовики – члени Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП).

УСДРП представники соціалістів, перш за все хотіла досягти автономії України, хоч і у складі реформованої під федерацію Росії, демократизації суспільства та перерозподілу земельних володінь за рахунок їх конфіскації у великих землевласників.

У першій половині 1917 р. УСДРП була однією із найвпливовіших партій півдня України. В Одесі вони почали свою активну діяльність із березня 1917 р. гуртуючи довкола себе українців, ініціювавши проведення української маніфестації 18 квітня 1917 р., сприяючи створенню “Одеської Української Військової Ради” та місцевих загонів “Січі”. В Одесі влітку 1917 кількість членів партії нараховувала 106 осіб. Їх діяльність також давала про себе знати на Херсонщині де доволі швидко та активно закипіла їх діяльність, організаційні збори, проведення лекцій, збір коштів на видавництво їх «Робітничої газети», тощо. В Херсоні одразу ж до рядів партії в липні 1917 року записалось 35 чоловік, а зовсім скоро додалися ще 20. Але значно більші успіхи та великий вплив партія мала у Катеринославі. На їх зборах кількість членів партії, що їх відвідували завжди була не менше 100-200 осіб [18].

УПСФ – це була партія, утворена колишніми членами ліквідованої у 1908 році Української демократично-радикальної партії (УДРП), що боролись за

автономію України, у складі реформованої Росії, яку бачили у вигляді федерації. Це також були представники соціалістів. Склад партії здебільшого був із інтелігенції, і її осередки були в Катеринославі, Одесі, Херсоні та Єлизаветграді, але як свідчив І. Мазепа, особливої популярності та впливу вони так і не досягли [18, 30].

УПСР – це ще одні представники соціалістів, чия програма була орієнтована перш за все на селян, хоч великої підтримки їм досягти не вдалось, частково через діяльність схожої за закликами партії російських соціалістів-революціонерів.

Не малий вплив на населення південного регіону мали і російські есери партії соціалістів-революціонерів. Так в Таврійській губернії російські есери користувались найбільшою популярністю серед опонентів станом на першу половину 1917 року [25]. Програма їх партії була схожа на програму УПСР, однак вони більш вороже ставились до закликів до самостійності поневолених народів Російської імперії, хоч і наполягали на федералізації країни.

УПСС – ще одна малочислена соціалістична партія з яскравим ухилом в націоналізм, була створена деякими членами колишньої Української народної партії (УНП) що мала перш за все націоналістичний уклін. Але до її складу окрім політичних діячів приєднувались також військові. Самостійники розглядали майбутнє України саме як незалежної держави а не автономії у складі Росії, однак на час навіть 1917 року ці думки здобули мало підтримки серед населення України, яке після століть інтеграції із Російською імперією навіть не уявляло себе у ролі повністю незалежної та самостійної держави. Що ж до їх соціальної програми, то вони вимагали передачі землі селянам-хліборобам, а заводів у владу їх робітникам [40].

Російська соціал-демократична робітничка партія, більшовики та меншовики, відіграли надзвичайно велику роль в історії України та Світу. Діяльність обох напрямків цієї партії в Україні була найбільшою в

Катеринославській губернії [40]. Меншовики мали більш демократичний підхід до питання реформації Росії, та так само як і більшовики орієнтувались перш за все на пролетаріат, працівників міст та заводів, які здебільшого були росіянами за національністю, або зросійщеними українцями, а також не варто забувати про військові гарнізони армії Російської імперії та російських моряків. Більшовики мали більший успіх свого представництва серед населення, були радикально негативно налаштовані щодо всього класу буржуазії, вважаючи за необхідне його викорінення, в той час як меншовики діяли на манер західних демократичних партій. Щодо популярності цієї партії та темпів зростання їх прихильників, зачарованих їх революційними гаслами, щодо влади робочого класу, особливо у великих містах півдня України, то спочатку лідерами серед меншовиків і більшовиків були саме перші. Так в кінці березня 1917 року в Одесі в лавах меншовиків було до півтори тисячі членів, в той час як більшовиків не більше 60 членів [17]. Проте, чим більше назрівав розкол в партії між більшовиками та меншовикими, тим більше змінювався баланс сил, на момент розколу партії в липні 1917 року темпи новоприбулих до меншовиків спадали, а до більшовиків приєднувалось все більше людей, і станом на липень тільки в одній Одесі більшовицька організація нараховувала вже 2200 членів [18].

Серед прикладів російських партій що мали певний вплив в Україні, не можна не згадати і про кадетів, точніше Конституційно-демократичну партію. Ця партія виступала проти будь-яких автономій чи самостійності інших народів, окрім російського, хоч і визнавала їх права на культурний розвиток. І хоч вплив їх і був присутній на українських землях, однак станом на літо 1917 року їх кількість в Україні була відносно не великою, приблизно 5-6 тисяч осіб [18].

Криза матеріалізму, консерватизму і в значній мірі поміркованого соціалізму, в умовах загострення соціально-політичних протиріч на півдні України. Було основною причиною виникнення Григор'євщини. Реальну силу

набули соціально небезпечні радикальні рухи, такі як більшовизм та анархізм, що базувалися на популізмі. Це було обумовлено політичною наївністю та інфантилізмом широких верств населення.

2 ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУ ГРИГОР'ЄВИНИ

2.1 Соціальна база населення

Населення півдня України завжди було досить строкатим. Степова частина та узбережжя завжди були місцями активної торгівлі, а відсутність природних бар'єрів робили місцевість вразливою у разі ведення воєнних дій, що тільки підсилювало міграційні особливості краю, та спонукало колонізаційну політику по відношенню до нього.

Що стосується конкретного національного складу населення передвоєнної та передреволюційної України, то тут в основному, як базу для досліджень беруть перепис населення Російської імперії 1897 року. І хоч до цього перепису населення поставились досить ґрунтовно та він включав опис одразу багатьох факторів опису населення імперії, все ж сучасні дослідники схильні проявляти не безпідставний скептицизм щодо його достовірності. Основною темою для дебатів щодо цього перепису є національний склад населення, оскільки такого розділу як національність переписом не передбачалось в принципі. Однак, були пункти щодо рідної мови людини, її віросповідання, тощо. Ось тут і кроється певна проблема, оскільки серед населення імперії було багато зросійщеного населення, що хоч і сприймало свою приналежність до певної національності, однак в умовах необхідності особистісного розвитку та покращення благополуччя себе і своєї родини, були вимушені переходити на російську мову. До того ж в умовах, коли мовна приналежність до великоросійського кластера в імперії навала потенційні переваги та перспективи, зазначити саме таку позицію з чисто матеріальної точки зору було вигідніше, ніж прив'язувати себе до національної меншини імперії, яку влада відносила на другорядні позиції в

житті держави. Тим не менш, згідно цього перепису все одно можна побачити, що українці складали переважну більшість населення в порівнянні із іншими етномовними групами. Так серед загального населення Катеринославської губернії у 2113672 особи, українців було 1456369 осіб, що складало 68,9% всього населення губернії. В той час як росіян нараховувалось 364974 осіб, тобто 17,3%. Інші етномовні групи мали наступні відсотки: євреї – 4,7%, німці – 3,8%, греки – 2,3%, татари – 0,8%, білоруси – 0,7%, поляки – 0,6%, молдовани – 0,4%, турки – 0,3%, та всі інші – 0,2%. По Херсонській губернії загальне населення 2493462 осіб, українців 1381985 осіб – 55,4%, росіян 534672 осіб – 22,4%, євреї – 11,0%, німці – 4,0%, молдовани – 3,5%, поляки – 1,2%, білоруси – 0,9%, болгары – 0,7%, греки – 0,3%, татари – 0,1%, вірмени – 0,1%, та всі інші – 0,4%. Дані цифри вираховані із виключенням Тираспольського повіту, найбільші міста якого нині є частиною Республіки Молдова. По Таврійській губернії загальне населення 1447690 осіб, але оскільки в повітах півострова Крим українці складали національну меншину, то враховувати треба саме Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський повіти. В яких проживало 901198 людей, серед яких українців 546418 осіб – 60,6%, росіян 223500 осіб – 24,8%, німці – 5,2%, болгары – 3,8%, євреї – 3,5%, білоруси – 0,9%, поляки – 0,4%, татари – 0,3%, молдовани – 0,2%, греки – 0,1%, вірмени – 0,1%, турки – 0,1% та всі інші менше 0,1%. Окрім цього потрібно зазначити також населення інших територій півдня сучасної України, де українці мали значну частку населення регіону, мова йде про Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабської губернії. В цих двох повітах загальна кількість населення складала 509521 осіб, серед яких молдаван 138936 – 27,3%, українців 118668 – 23,3%, росіян 55758 – 10,9%. Всі інші національності склали болгары – 17,1%, німці – 9,5%, євреї – 4,7%, та інші – 7,2% [14 та 42].

Але що ж до початку двадцятого століття, то український географ С. Рудницький провів розрахунки, з урахуванням природного приросту населення,

та розрахував приблизну кількість населення півдня України, за різними національними групами. Результати цих розрахунків можна побачити в таблиці 2.1. Але навіть він сам зауважував, що оскільки його розрахунки ґрунтуються на переписі населення 1897 року, то і розраховані цифри щодо національних меншин можуть бути не зовсім вірними, і заниженими, оскільки проводячи перепис населення керівництву імперії було вкрай вигідно показати кількість великоросійського населення якомога більшою.

Таблиця 2.1 – Етнічний склад населення півдня України станом на 1914 рік, згідно розрахунків С. Рудницького [7].

Етноси	Губернії півдня України						Разом на півдні	
	Катерино-славська		Херсонська		Таврійська			
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Українці	2381	68,9	2003	53,5	869	42,2	5253	56,7
Росіяни	594	17,2	790	21,1	574	27,9	1958	21,2
Євреї	162	4,7	442	11,8	78	3,8	682	7,4
Німці	131	3,8	169	4,5	111	5,4	411	4,4
Греки	72	2,1	11	0,3	27	1,3	110	3,5
Татари і турки	41	1,2	4	0,1	284	13,8	329	1,2
Болгари	-	-	34	0,9	6	0,3	40	0,4
Молдовани	14	0,4	202	5,4	4	0,2	220	2,4
Поляки	21	0,6	41	1,1	14	0,7	76	0,8
Інші	40	1,1	49	1,3	92	4,4	181	2,0
Усього	3456	100,0	3745	100,0	2059	100,0	9260	100,0

Якщо розглядати етномовні групи за їх розподілом у великих містах, то ми бачимо, іншу картину. В Катеринославі найбільшими етномовними групами були росіяни – 41,8%, євреї – 35,4% та українці 15,8%. В Херсоні росіян було 47,2%, євреїв 29% а українців 19,6%. В Одесі росіяни склали 49%, євреї 30,8%

а українці лише 9,4%. Така сама ситуація простежується і по повітовим містам. Можна простежити закономірність, де серед великих міст українці займають навіть не другорядні, а треті позиції серед інших етномовних структур. Таким чином не зважаючи на загальний український характер регіону простежується величезна прірва щодо національного складу села та міста. А це в свою чергу не могло не відзначитись на просуванні та розвитку ідеї української державності та відношення різних верств населення один до одного [42].

Але, окрім статистичних даних щодо національного складу населення, варто також розуміти деякі особливості їх психосоціального стану, та ментальних тенденцій. Так південноукраїнський регіон був одним із найбільш урбанізованих та індустріалізованих регіонів України, та Російської імперії в цілому. Розвивався видобуток та переробка марганцевої та залізної руди, вугілля, а отже і розвиток металургії. В Нікополі добували до 21,2% всієї марганцевої руди імперії, а на металургійних заводах Придніпров'я і Донбасу виробляли 73,7% всієї російської сталі [36].

Це сприяло покращенню економічної ситуації регіону, що стосувалось і сільського господарства, чому сприяли досить родючі землі. А розвиток сільського господарства та капіталізація села в цілому, сприяла можливостям українського селянства розвивати та отримувати прибутки від власного господарства, що в свою чергу може пояснювати чому згодом українці, які власною працею змогли побудувати працююче сільське господарство, яке стало «житницею всієї Європи», не хотіли вступати в радгоспи, віддаючи своє господарство державі та поділяючи прибуток і роботу із усіма, на відміну від росіян Поволжя, що не мали власного дійсно розвиненого сільського господарства.

Розвиток промисловості і сільського господарства призводив до розвитку транспортних шляхів, якими перевозились як товари, так і працівники із інших регіонів України, які були просто необхідні для залучення на роботах нових

підприємств та господарств. Розвиток транспортних шляхів та торгівлі, в сукупності з такими великими портовими містами як Одеса, дозволяв не тільки сприяти економічному зростанню регіону, але і просочуватись, та поширюватись серед населення новинам із Європи, а отже і новим політичним ідеям, розширюючи в порівнянні із іншими регіонами Росії, кругозір населення. Провідну роль у вивозі сільськогосподарської продукції, особливо збіжжя при цьому відігравав порт Одеси [8].

Окрім цього, вже під час першої світової війни, та революції в Російській імперії нові категорії населення, по типу біженців, військових контингентів різних країн та національностей, військовополонені та військові частини забезпечення, стали джерелом нових ідей, інформації та конфліктів серед населення. І це значна відмінність регіону, оскільки саме на півдні діли як війська Антанти, німецькі, російські та українські загони всіх сортів та сторін конфлікту, що робило південь України максимально мультинаціональним та різнобарвним в плані соціально-політичних поглядів регіоном України.

При чому мова йде не про малі цифри, загалом до України станом на 1 квітня 1916 року вже прибуло 656 тисяч біженців, з яких 253,2 тисячі – 38,5% від загальної кількості біженців, прибуло саме до Катеринославської губернії – 192,4 тисячі, тобто 29,3% від загальної кількості біженців, а також 37,1 тисяча – 5,6% до Таврійської губернії, і 23,7 тисячі – 3,6% до Херсонської губернії [41].

Етносоціальна структура відображає успіхи півдня України в індустріальній модернізації, із гострими соціальними протиріччями. Етномовна структура засвідчує перевагу українців в регіоні, але вони займали упосліджене соціальне становище. Отже, підсумовуючи можна побачити, що село було неосвіченим, а саме воно стало основою григор'євського руху. В селах здебільшого панували українці та євреї. І ця ситуація визначала феномен Григор'євщини, її силу і слабкості.

2.2 Політичні гасла григор'євського руху

Нарешті можемо розглянути формування Григор'євщини, та політичні гасла, за допомогою яких отаман Никифор Григор'єв набирав добровольців під свій стяг. На рисунку 2.1 в додатку Б ви можете побачити самого отамана Н. Григор'єва.

Розглядати політичні гасла та ідеї треба поступово, спочатку аналізуючи їх до проголошення «Універсалу».

Пропоную почати із зародження перших загонів Григор'єва, що він створював супроти гетьмана Павла Скоропадського. Як згадується в книзі «Стежками холоднорськими» 1973 року випуску, авторства Дорошенко М.І., що до речі був особисто знайомим із Григор'євим, та писав, що правдиве прізвище отамана Григор'єва – Серветнік Никіфор, коли той прибуває в село Цибулів для організації повстання, основним мотивом для вступу селян є радикальне вирішення земельного питання. Автор не згадує конкретні гасла, але посилається на незадоволення селян, як молодих так і колишніх вояк, тим фактом що за часів Держави Скоропадського, в них відібрали землю, що вони попередньо прямуючи за гаслами більшовиків «Земля селянам без викупу», перерозподілили. Акцентується увага на важливості саме земельного питання. І саме на небажанні селян бути рабською силою на панських землях в заплямованій подібними акціями державі, яку будував Скоропадський, заклики Григор'єва спрацювали і дали надзвичайний результат, оскільки тільки з цього села майбутній отаман і його заступник Ю. Тютюнник вивели до трьох сотень озброєних та дисциплінованих вояк. Але хоч гасла більшовиків і були притаманні населенню, що пішло за ним, не варто вважати що вони ідеально описують цінності та цілі за які люд був готовий підняти зброю, навіть захопивши Миколаїв, Григор'єв зауважував перед буржуазією, що його війська не є більшовиками, а отже не збираються діяти як вони, але в разі опору його

люди можуть дати відсіч і його закони стануть жорсткішими ніж у більшовиків, що характерно показує не тільки погляди самого Григор'єва, а і його вояк. На рисунку 2.2 в додатку Б ви можете побачити самого Григор'єва та його штаб у захопленому Миколаєві. Так само згадується що окрім суто земельного питання, народ сипнув до лав його війська з метою нарешті вибороти українську державність, а отже простежується і явний національний характер повстання. Да і в цілому в період анти гетьманського повстання люди що пішли за майбутнім отаманом, билися скоріше за ідеали УНР, відновлюючи дію законів УНР на захоплених територіях, власне ці гасла та ідеали проголошуються в листівках, що поширювались при звільненні Миколаєва від влади гетьманату, рисунок 2.3, додаток Б. На що так само може вказувати і особистість Григор'єва, який ще до революції в першій половині 1917 року, коли він був штабс-капітаном 56-го Житомирського піхотного полку в Бердичіві, і активно займався українізацією своїх військових частин [3, 27 та 2].

Проте у інших своїх листівках часів служби Григор'єва в лавах УНР, його бійці навіть не згадують про українську державу, акцентуючи увагу на своєму підпорядкуванні отаману та виокремлюючи необхідність бити своїх ворогів – поміщиків та буржуїв [32]. Також, і згідно наявних телеграм спілкування Григор'єва та підконтрольного УНР отамана Осмолова, простежується явний акцент на незалежність угруповання Григор'єва від військ УНР, та їх волонтерський, цебто ідейний характер. В цих телеграмах Осмолов дорікав Григор'єву на недисциплінованість його військ, та вчинення ними грабежів. А своєю відповіддю отаман Григор'єв наголошував на партизанському а не мобілізаційному характері його війська. Із багатьох джерел відомо, що майбутній отаман зростав на історіях про вільне козацтво, і сам був просякнутий цієї ідеєю, яка безсумнівно знаходила своє відображення і у самосприйнятті його бойових загонів [43].

Ще одним політичним гаслом Григор'єва до проголошення його «Універсалу», можна вважати його неприязнь та схильність до радикального вирішення питань військовим шляхом, до будь-яких іноземних загарбників. Війська Антанти, англійців, греків та французів, окупаційні війська Австрії та Німеччини, та всіх інших, відомо що Григор'євці сприймали як непрошених гостей, що лиш нагайками змушують гнути спину на них працюючи, не дозволяючи самим вирішувати свою долю та які не зважають на інтереси і потреби українського селянства. В самому штабі Григор'єва часто було чути заклики бити Антанту, більшовиків, бити білих і червоних ворогів [3]. Знамениті григор'євці за багатьма джерелами і своїми погромами, що часто мали антисемітське забарвлення. В радянській джерелах часто любили згадувати про те, що де б не бували загони Григор'єва, усюди мали місце і єврейські погроми на кшталт єврейського погрому 24-25 травня 1919 року в Миколаєві, де загинуло 45 людей [34]. Можна помітити що довкола нього в принципі зібралось багато людей, нетерплячих по відношенню не тільки к тим хто кардинально відрізняється від них, на кшталт іноземних загарбників, а і навіть до інших повстанців українців проявляли доволі агресивне відношення, і могли подекуди зустрічати вогнем. Немало свідчень є і про те, що по відношенню до союзників, ба навіть тих самих махновців, з якими вони певний час співпрацювали, Григор'єв мав трохи відмінне відношення, поділяючи всіх на «своїх» та «чужих» [19]. Що є доволі дивним і водночас зрозумілим, враховуючи багатонаціональність регіону. З однієї сторони ця багато національна різнобарвність півдня України мала б зробити людей більш відкритими та толерантними по відношенню до різних верств населення та національностей, але враховуючи той факт, що одні із найчисельніших жителів регіону – українці, одночасно із цим зазнавали одних із найбільших утисків, та на них було прийнято не зважати на міжнародній арені, можливо зробило прямо протилежний ефект. Де недовіра та небезпідставне бачення потенційних ворогів

часто виступала на передній план перед дипломатичним вирішенням питання. Що тим не менш не заважало на ранніх етапах формування Григор'євщини, до підняття антибільшовицького повстання, шукати нових союзників та переходити від однієї сторони до іншої. Однак такі перестрибування між союзниками зрештою приносили лише розчарування, що зрештою і вилилось у глобальне повстання одразу проти всіх учасників конфлікту, з лише одним потенційним союзником, братами по нещастю – Махновщиною. Хоча як показала історія – і цей союз видався досить кволим та зрештою призвів до кровопролиття.

Але якщо ще трохи поговорити на тему антисемітизму в лавах григор'євців, тут не можна не зауважити, що неприязнь на ґрунті національності базувалась перш за все на проблемах класової нерівності та роздутих до абсурду загальноукраїнських міфів що тоді ширились довкола саме єврейських общин. Мова йде про образ «жадібного жида», що провадить стягнення грошей, їжі та майна. Антисемітизм в суспільстві, є проявом решток традиційної психології людини, що розділяє всіх на категорії «свій-чужий». Окрім цього, більшовики не маючи інтелігенції із української верстви суспільства, спирались у своїй діяльності на освічений євреїв. А це в свою чергу дозволило Григор'євщині об'єднати антибільшовизм із антисемітизмом. Фактично через займання євреями таких постів як директор радгоспу чи представник продовольчого загону, за якихось причин, скоріше за все через сам факт того, що євреї відрізнялись від образу звичайного селянина, стали асоціюватись із тими жорстокими заходами більшовиків, що вони впроваджували. Чисто психологічно так склалося, що людині простіше усвідомлювати у ролі керівного зла не когось, хто схожий на неї саму, а навпаки людей що мають більше відмінностей. Тому напевно асоціювати образ саме визискувачів євреїв із поганою, чужою комуністичною владою народу було простіше, що і виливалось в антисемітські настрої. Окрім цього подібні настрої

йдуть ще з попередніх років Російської імперії, коли місцевими казначеями та збирачами податків часто були євреї, а не менш освічені селяни. При цьому свідомо ігнорувалися факти того, що далеко не всі представники продзагонів, казначеїв і так далі, були євреями. Ну і хоч подібні прояви злоби були не рідкісним явищем серед григор'ївців, це однак не було першочерговими цілями, а як зауважує в своїх працях сучасний дослідник В. Горак, були лише похідними від ненависті класової. Бо саме потенційні вороги бідного та середнього селянства, що склали основну частину військ Григор'євщини, були основними цілями цієї ненависті, не залежно від їх нації [41, 20].

Але, не можливо говорити про політичні гасла Григор'євщини у відриві від головного документу, що проголошує волю та прагнення цього повстанського руху – «Універсал» отамана Григор'єва. Проголошенню якого передували зростання антибільшовицьких настроїв серед його бійців на фоні грабівницької та насильницької діяльності більшовицьких загонів продовольчої розкладки. Детально проголошені там політичні гасла проаналізовані в розділі 2.2.3. Але окрім цього варто зазначити і такі доволі популярні гасла, що лунали серед населення підконтрольної Григор'єву України, під час його антибільшовицького повстання, як «Долой насильников над крестьянами, в лице Раковского и представителей его!» а також обіцянки вирішення земельного питання із закликами «Если нет оружия, то возьмите в руки вилы, топоры, колья и идите вперед. Враг бессилен и мы выгоним насильников!» [22].

Повний текст «Універсалу» отамана Григор'єва надано у додатку Б.

Отже, проаналізуємо григор'євський «Універсал» та ставлення до нього його сучасників на політичній та військовій арені.

Вже з перших рядків ми можемо бачити, що текст пронизаний недовірою та розпачом по відношенню до всіх сторін конфлікту. Війна із Антантою, Німеччиною, братовбивча міжусобна війна, все несе лиш смерть та горе, що петлюрівщина, що гетьманщина. Кинуто камінь тут і в сторону більшовиків та

інших промосковських фракцій, що лиш грабують народ. Звернення орієнтовано здебільшого саме на найбідніші верстви населення. І головним гаслом, головним закликком в даній ситуації є спонукання діяти самостійно, не чекати та підкорятися злочинній владі, яка бажає пожитися плодами праці людини, та розглядає її лише як ресурс, а самим брати власну долю в свої руки та зі зброєю в руках виборювати власну волю.

Подібні висловлювання безумовно є популістичними, спрямованими на загравання із селянською аудиторією.

Проголошують цілі, суміжні із ідеологією комунізму та соціалізму, але народна влада, не передбачається у вигляді диктатури партії, як у випадку більшовиків, і не передбачається диктатури окремої особи, як у випадку монархічної форми правління. Владу народну пропонують створювати шляхом утворення рад місцевих, пропонується схема з децентралізованим керуванням, де кожна губернія, волость, село мають власну раду, та відповідають за свій конкретний регіон. Головний же штаб виконує роль певного координатора дій, зв'язуючого елемента між окремими самостійними осередками народної влади. При цьому не має вимоги щодо однопартійності народної влади, дозволяється долучати до політичного процесу представників різних партій, безпартійних, і різних націй, з умовою лишень – підтримки радянської платформи правління, а не просуванням ідей влади окремої політичної фігури, що може знову обмежити владу народу. Неодноразовим гаслом є заклик до формування саме народної влади, яка виражає інтереси усього суспільства в тому ступені, що відповідає реальним показникам чисельності тієї чи іншої національності в Україні.

Але перш за все треба зрозуміти, що основною ціллю цих закликів є побудова соціал-демократичного суспільства, орієнтованого на націотворчі процеси із розвитком та збереженням національних особливостей домінуючої національності, без утискання національних меншин, шляхом збройного опору представників всіх верств населення. Фактично в своєму заклику він вбачає

радянську владу комуністів не правильною і пропонує створити власну, по справжньому радянську владу.

Або як досить влучно описує зміст цього документу О.О. Приказюк, про те, що він поєднує у собі ідеали українських соціалістів-революціонерів, і вимоги селян, що вже так натерпілись диктатури комуністичної партії, що воліють її ліквідації [35].

Але побудова своїх закликів, що базуються на формуванні такого суспільства є досить логічною та вигідною з точки зору заохочення людей приєднуватись до григор'євського руху. Такі обмеження вводили суспільні настрої епохи, оскільки лише побудова соціалістичного суспільства могла забезпечити максимальних розголос та сприяння серед населення. Якщо поглиблюватись у потенційні скриті мотиви наявних в універсалі формулювань, то можна побачити більш корисливі цілі. Формулювання питання та загальної ситуації обставлено таким чином, що навмисно створюється образ безвиході. А виходом із такої ситуації просувається одна єдина кандидатура – отаман Григор'єв. В тексті він хоч і поставлений як народний лідер, що згоден поступитись лаврами правління, коли місію буде виконано. Проте так само акцентується увага на його первинстві у цій справі, та одноосібному піднесенні. Тобто, фактично мова йде про захоплення влади.

Радянським історикам властиво приписувати цьому універсалу його контрреволюційність, хоч використання цього терміну в даній ситуації є вкрай не коректним, і слугує скоріше заміником визначенню антибільшовицький. Бо ж як раз заклики до революції, зміни соціального становища та влади, є основним позовом універсалу. Але прямі заклики проти російської радянщини, що не має нічого спільного із дійсною владою народу, але самою керівною верхівкою сприймається як всесвітня та єдина вірна революція, не могли висвітлюватись комуністичною владою ніяк інакше. Доволі дивними видаються і звинувачення радянських істориків універсалу у проведенні анти єврейської та

російської агітації. Бо в цьому документі мова йде про зовсім протилежне, хоча здебільшого основними аргументами в цьому разі виступають звинувачення не самого універсалу а скоріше григор'євців у влаштуванні єврейських погромів, які відбувались системно не тільки до, а і після проголошення універсалу, що прямо суперечило його змісту та заклику. Але варто відмітити, що як свідчив Юрій Тютюнник, його фото є на рисунку 2.4 додатку Б, сам Григор'єв не був антисемітом, він не наказував, та не організовував ці погроми, але при цьому не дуже то і намагався присікати анти єврейську агітацію, яка в умовах хаосу та безвладдя в ці погроми і виливалась [15]. Радянський історик В.Т. Круть намагався більш детально проаналізувати сам універсал, хоч і через призму загально радянського погляду. В своїй роботі він має претензії, щодо виділенню для євреїв всього лише 5% місць в раді, абсолютно ігноруючи той факт, що це дійсно більш менш відповідає загальній кількості єврейського населення на півдні України – 7%. Хоча, заради справедливого розгляду питання, посилаючись на вже розглянутий аналіз національного складу півдня України у розділі 2.1, треба зазначити, що виділені 80% місць для українського населення по суті не виражає реальної кількості українців півдня, що складають 57%, а є скоріше поєднанням без виокремлення українців та росіян, 57% та 21%, що разом утворюють 78%, хоча враховуючи факт того, що і сам універсал було надруковано одразу і українською і російською мовами, це цілком можливо так і замислювалось, не виокремлюючи українську та російську націю, з метою здобуття більшої соціальної підтримки. А ось виокремлені 15% під інші національності є цілком правильними. Звісно, в універсалі йде мова про всю Україну, але не лише південь, та навіть якщо не зважати на це, все одно є претензії щодо цього пункту, оскільки подібний розподіл не буде в рівному ступені відповідати тенденціям всіх регіонів, оскільки в кожному конкретному регіоні, ба навіть населеному пункті соціальна база населення може докорінно відрізнятись. А от дійсно твереза і правильна претензія, так це щодо не

проливання братерської крові. Що в рядах більшовиків, що Григор'євців, та і в усіх інших збройних формуваннях що діяли в той час в Україні, окрім хіба що руху білогвардійців, який не визнавав українців як окрему націю в цілому. В таких умовах заклики не проливати братерської крові видаються як мінімум – наївними, і як максимум – дурними [28]. Хоча на мою думку цей заклик був спрямований скоріше не для більш мирного врегулювання конфлікту, а як потенційна база для об'єднання із розбитими частинами супротивників, що погодяться із новими політичними поглядами, такий собі легкий вираз доброї волі, без проявів надмірної жорстокості до ворогів – потенційних союзників.

Махно ж спочатку не мав чіткої позиції щодо того, як реагувати на цей виступ Григор'єва. Зображення Н. Махно є на рисунку 2.5, додаток Б. З однієї сторони, політика воєнного комунізму дійсно йшла у розріз із ідейною базою Махновщини, політика більшовиків до селян тільки підвищувала антибільшовицькі настрої населення. Але з іншої сторони, головним ворогом революції Махно вважав проімперську армію «білих» під проводом А.І. Денікіна. Армія білогвардійців була доволі сильною, і загрожувала усьому півдню України, для її стримування та знищення Махно вкрай потребував підтримки червоних. Ситуація була критична, бо як і Григор'єв, Махно мав суперечливі відносини із більшовиками, і стояв як кажуть у без п'яти хвилин від звання зрадника, а отже підтримка будь-якої із сторін означала б входження у прямий конфлікт із іншою, і варіантів залишатись осторонь просто не існувало. 12 травня у Маріуполі махновці навіть скликали воєнну нараду, на якій виявили що навіть серед командування є розбіжності в цьому питанні. Озеров та Родіонов, що були представниками штабу наголошували на союз із Григор'євим, в той час як фронтові командири на кшталт Куриленко, Білаша, Петренко-Платонова, прагнули зберегти союз із більшовиками. Компромісним рішенням стало зберегти союз із більшовиками, та послати комісію до Григор'єва, для особистого виявлення його намірів і надання остаточного

рішення, яке згодом вилилось у махновську відозву «Хто такий Григор'єв?». В цій відозві махновці не ставляться до григор'євського універсалу як до контрреволюційного документу, а лише проявляють жаль до селянських мас, що під дією анти селянської політики комуністів, натхненні ідеєю революції пішли не за тим лідером [12, 21].

А загалом можна констатувати, що цей документ мав успіх, особливо в очах селян, навіть багато хто із червоноармійців під враженням від нього, переходили на сторону повсталого отамана [16].

3 ПРИЧИНИ КРАХУ ГРИГОР'ЄВСЬКОГО ПРОЕКТУ

3.1 Співвідношення військово-політичних сил на півдні України

Стан в якому знаходилась Україна часів революції досить влучно описує ілюстрація під назвою «Світовий мир на Україні!» авторства Г. Гасенка, опублікована у 1919 році у Відні, видавництвом під назвою «Christoph Reisser's Söhne», що можна побачити на рисунку 3.1 у додатку В.

Всього, на період антибільшовицького повстання отамана Григор'єва головних діючих сил на військовій та політичній арені півдня України було троє – червона армія Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, біла армія Російської держави та так звана отаманія, безліч дрібних і не дуже отаманів, що під своїм проводом очолювали селянські повстання проти більшовицьких надзвичайок та продзагонів, найвагомішими із яких власне стали отаман Григор'єв та Махно.

Сили отамана Григор'єва на момент його повстання у травні 1919 року ним самим оцінювались як 23 тисячі штиків, 52 гармати, 12 броне потягів та мільйон патронів [37]. На момент майже повного розгрому григор'євських військ їх залишилось щонайбільше одна четверта частина із свого максимального піку у майже 40 тисяч, скоріше за все малося на увазі разом із партизанами, а після їх розділення, за Григор'євим у повну партизанщину пішло не більш як 400 партизанів, решта із тих хто не втік додому опісля грабунку Єлисаветграду, відбитого у більшовиків, у кількості двох з половиною тисяч, приєднались до вже колишнього ад'ютанта Григор'єва – Ю. Тютюнника, що ще плекали надію на самостійну Україну, тому збирались об'єднатись із рештками армії УНР [3].

За політичними поглядами принаймні перед приєднанням Григор'єва до більшовиків, він описує своє оточення як майже цілком ліво-есерівське, однак із начальником штабу та помічником – більшовиками. Як вже відомо, опісля багато із його підлеглих почали схилитися на сторону саме більшовиків, але після роботи продзагонів, та підняття антибільшовицького повстання, враховуючи співвідношення особового складу, що пішли за Тютюнником а не за Григор'євим, та як приклад нарікання сотника Діброви на свого отамана, щодо його неготовності вчасно об'єднатися із УНР заради вільної України, можна виокремити загальну тенденцію на зміну політичних поглядів ближче до поглядів УСДРП, або скоріше навіть до партії самостійників, з якими ще у лютому 1919 у них відбувались сутички [24].

Червона армія кинула майже всі свої сили на ліквідацію загрози загонів Григор'єва. На час оголошення «Універсалу» отамана Григор'єва, весь радянський фронт в Україні складався із 70 тисяч бійців, 186 артилерійських гармат, 1050 кулеметів, 14 броне потягів та 15 літаків. Радянською владою була проведена мобілізація та перекинуто до 10 тисяч військових із Росії. Загальна армія більшовиків, що висунулась із трьох напрямків на загони Григор'єва складала приблизно 30 тисяч солдат, проти 23 тисяч у повсталого отамана. Командували цими арміями Климент Ворошилов та Олександр Пархоменко [37].

Біла армія під проводом Денікіна станом на 17 травня 1919 року сунула на Україну чисельністю приблизно 70 тисяч штиків, і як і завжди основним гаслом білогвардійського руху було «Единая и неделимая Россия», а метою – відновлення монархічної Російської імперії.

Чималою силою в регіоні виступали загони Нестора Махно, що на момент повстання Григор'єва все ще був союзником більшовиків, і який 12 травня за результатами наради в Маріуполі, після переформування бригади у 1-шу Українську повстанську дивізію, у складі 2-ї армії Південного фронту, оцінював

сили своєї дивізії у три бригади. Першою командував Куриленко, і в ній було 10200 штиків, 3 гармати, 40 кулеметів та 1 морський катер. Другою командував Білаш, і вона складалась із 13700 штиків, 4 гармати, 50 кулеметів, 1 аероплану, 2 броне потягів та 1 автопанцернику. Третьою керував Петренко-Платонов, у її складі було більше 5 тисяч штиків та 10 кулеметів. Отже загальна кількість військ під проводом Н. Махно була на той час 28950 штиків, 7 гармат, 2 броне потяги та 100 кулеметів, що аж ніяк не уступало, а навіть перевищувало бойові порядки Григор'єва [12].

З політичної точки зору, махновці хоч і співпрацювали частково із більшовиками, частково із григор'євцями, бо мали із ними дещо спільні політичні погляди на певні речі, але перш за все самі вони бажали створення анархічного суспільства, де влада йде не з верхівок до низу, а навпаки, де робочій люд має найбільшу владу та виборчу силу. Їх гаслом було – «Влада народжує паразитів, хай живе анархія!». Хоча звісно можна посперечатися щодо того чи дійсно Махно будував саме анархію, враховуючи те, що сам він мав майже безмежну владу в своєму регіоні що звали Вільною територією, або Махновщиною.

Звісно загалом в Україні ще боролася армія УНР, але на той час вона була затиснута на заході України обороняючись від більшовиків та поляків. Діяли також деякі доволі відомі отамани, як от отаман Зелений, що оперував під Києвом та прагнув досягти незалежності Української держави, власне у Григор'єва навіть були плани щодо об'єднання із ним під час походу на Київ, однак червона армія зуміла розбити основні сили Зеленого раніше, після чого від його війська залишились лише розосереджені дрібні загони.

3.2 Причинно-наслідковий зв'язок краху григор'євського проекту

Аналізуючи питання причин, через які проект григор'євського бачення України зазнав невдач, можна виокремити такі основні аспекти, як особливості характеру самого Григор'єва, що можна спостерігати вивчаючи його персоналію, особливості ідейно-психологічної бази його підлеглих, протиріччя та недосконалість соціополітичної платформи, на якій ґрунтувалось повстання, та власне дія зовнішніх факторів.

Охарактеризуємо для початку особливості характеру отамана Григор'єва.

Звісно, своїм успіхом Григор'єв зобов'язаний багатьом своїм позитивним якостям. Як от його безумовна харизма, розуміння психології мас та вміння спиратися на популістичну риторику у питаннях керування його строкатого війська. Відомо що людиною він був досить емоційно виразною, німці описували його як людину темпераментну та експресивну. Це також допомогало йому тримати увагу публіки на своїй персоні та доповнювало його самовпевнений та харизматичний образ. Але перш за все варто відмітити його якості як військового, бо прославився він перш за все своїми військовими подвигами. Його описували як надзвичайно хоробру людину, що швидко орієнтувалась на полі бою і мав неабиякий організаторський хист.

Досить цікаво надається психологічна оцінка Григор'єва в докторській дисертації Акулова М., де той постає як унікальне поєднання наполеонівської манії величі, яскраво виражено популістські сентиментальності, та при цьому присутня неабияка революційна відданість у поєднанні із націоналізмом [44].

Проте, ми розглянемо саме ті якості, які відігравали досить неоднозначну, або відкрито негативну роль у поведінці та прийнятті рішень отамана. Почнемо із його політичної освіченості, точніше її відсутності. Це зауважувало багато істориків та сучасників знаменитого отамана, як наприклад Вишнівський [2]. Маючи усі особисті якості для завоювання людських сердець, та талант полководця, його політична не підкованість, тягнула його самого вслід за натовпом, замість скеровування підлеглих на сторону певної конкретної

ідеології та послідовного досягнення мети, він сам йшов на поводу у загальних мас, метаючись від однієї політичної сили до іншої. Така не послідовність, і не вміння орієнтуватись в політичних маневрах, робила його не гнучким, заважала знаходити союзників, і лише накопичувала ворогів. Це заважало йти на компроміси та приймати обачні рішення. Це також заважало становленню самостійної України на нових демократичних основах, оскільки популістські заклики більшовиків сприймалися краще та зрозуміліше за обґрунтовані аргументи необхідності тих чи інших рішень директорії. Як наслідок, в кінці кінців Григор'єв потрапив у скрутне становище відсутності союзників на політично-військовій арені, оточений аурую недовіри та славою авантюриста. Сам Тютюнник серед ряду позитивних якостей отамана називав також його людиною честолюбивою, політично не грамотною, самовпевненою, мало дисциплінованою, самозакоханою, що на додачу дуже любляв випити [13]. Власне деякі із цих рис були притаманні і його рядовим підлеглим.

Це із сукупністю надмірної зарозумілості, призводили до вкрай імпульсивних рішень, заснованих на почуттях образи перед тими хто не сприймав його всерйоз або ігнорував його рішення. Подібні емоції обурення мали місце і при абсолютно абсурдними умовами що поставила Антанта на перемовинах із Директорією, проявляючи свою відкриту прихильність до білогвардійського офіцера Денікіна, і при відмові Директорією почати відкрите протистояння Антанті, до чого закликав Григор'єв. Як наслідок, ця емоційність лиш ще більше схиляла отамана до невдалих політичних рішень. А також це робило його некерованим в очах керівництва, що по факту таким і було, ба ж навіть його кампанія супроти Антанти була викликана перш за все не відповідними наказами більшовиків, що вважали військо григор'євців кориснішим на кримському напрямку, а його особистими зачаївшимися образами [2].

Зарозумілість, чи то надмірне бажання бути чимось більшим ніж він є, такі риси часто приписували отаману, і як наслідок через свою самовпевненість він міг не слухати слухних доводів своїх більш освічених та інтелігентних старшин і радників [3].

Хоч сам Григор'єв і закликав своїх вояк до послуху, єдності та дисципліни, сам він не був взірцем цих ідеалів, та часто полюбляв пристраститися до пляшки, приходячи навіть на деякі важливі збори у стані алкогольного сп'яніння.

Були і помилки військового характеру. Так під час виступу проти більшовиків отаман обрав принцип ведення ешелонованої війни, і при цьому розпорошив свої війська, замість того, щоб йти єдиним фронтом, як це зробили більшовики по черзі доволі швидко локалізуючи та ліквідуючи не численні загони григор'євців.

Тепер розглянемо проблеми ідейно-психологічної бази підлеглих отамана.

І почнемо одразу із досить поширеного звинувачення григор'євців – єврейських погромів. Свідчень подібних погромів не мало: жертви у населеному пункті Кайдаки 13 травня 1919р. – 13 осіб 11 євреїв та 2 росіян [22]; 7-8 травня 1919р. погром у н.п. Новожиитомир – 14 загиблих і 2 поранених; 24 травня 1919р. погром у м. Миколаїв і так далі [34].

Над корінними причинами такої поведінки вже були проведені роздуми у розділі 2.2. тут же зазначимо тільки негативні наслідки цих погромів. Загальне збільшення рівня жорстокості та ксенофобії в суспільстві, ігнорування приказів зі сторони керівництва щодо заборон подібної діяльності, а отже підрив дисципліни та єдності, погіршення репутації григор'євців у суспільстві та на політичній арені, радикалізація та налаштування проти себе та українського народу в цілому, досить вагомої складової населення України – євреїв. Ну і один із найбільш значущих наслідків – остаточна втрата потенційного союзника на певний період, у вигляді Махновщини. Оскільки після оголошення

григор'євського «Універсалу», Махно ще вагався щодо того, яку позицію по відношенню до бунтівного отамана йому зайняти, але після докладів відправленої до Григор'єва комісії про багато знайдених тіл вбитих євреїв, що були представниками мирного цивільного населення, остаточне рішення Батька Махна, що засуджував будь-які прояви антисемітизму, було однозначним та миттєвим [1].

Кримінальний елемент був притаманним для усіх повстанських угруповань, але серед григор'євців їх було набагато більше. Грабіжництво і так звані «торбохвати». Особливо у 1919 році, на теренах Григор'євщини замість проголошених «Універсалом» новостворених рад, фактично було правління місцевих «отаманчиків», царювало повне свавілля та тотальні грабунки заможних селян. Місцеві розбишаки, залишені без контролю, робили що хотіли, а місцеві більшовики, своїми лозунгами про винищення куркулів тільки підбурювали їх на нові «подвиги». Навіть перед переходом у тотальну партизанщину при звільненні від більшовиків Єлисаветграду, незважаючи на привселюдну демонстрацію і відкритий наказ Григор'єва під страхом смерті не грабувати місто, через пару днів «торбохвати» награбувавши вдосталь просто розбіглися, залишаючи лави григор'євців та ще більше зменшуючи їх ряди ніж ворожі кулі [3]. Як згадується у книзі американського історика Річарда Е. Пайпса, григор'євці до своєї повної поразки, здійснили 148 погромів [33].

Тотальна нестача старшин і як наслідок неорганізованість, свавілля, та недостатня ефективність використання наявного людського та матеріального ресурсів. По суті це також впливало і на неможливість приборкати те хаотичне буйство та свавілля що чинили рядові мужики григор'євці на місцях свого перебування [38].

Відсутність дисципліни та пияцтво. Потрібно розуміти, що переважна більшість григор'євців були не військовими а звичайними селянами, так колишніх військових було не мало, були і ідейні, але вони були скоріше як ядро,

що не дозволяє всьому іншому зброю розсипатись по селам, пиячити та грабувати, хоча і це далеко не завжди вдавалось. Як наслідок цього та попередніх пунктів – погіршення боєздатності війська, репутаційні проблеми, не можливість організувати справжні інституції, присущі державним утворенням, хоча б на місцевому рівні, та не можливість організувати справжні органи правопорядку, роль яких відігравали хіба що свідомі самоорганізовані групи селян. Поступово це приводило і до зниження рівня підтримки Григор'єва селянами, оскільки обіцяні ради не створювались, виглядало це так, ніби сама система рад також не була принциповою для отамана, і той виступає не тільки супроти більшовиків, а і проти радянської платформи загалом [26]. Напевно, досить влучно політику невдалої реалізації своїх лозунгів було описано у книзі Савченко В.А «Авантюристы гражданской войны. Историческое расследование», де згадується, що навіть використовуючи правильні лозунги, їх реалізація була абсурдною [37]. Вальтер Фест у своїй книзі описував григор'євців, як погано керовану масу людей, абсолютно безладну та імовірніше за все просто зібрану на вулицях, на цю тему австрійській карикатурист К. Зафранскі навіть зробив замальовку, рисунок 3.2, додаток В [10].

Ну і не варто забувати про доволі низький рівень освіти серед селянського населення Російської імперії в цілому, з усіма наслідками цього. А саме селянське населення складало абсолютну більшість армії Григор'єва.

В рамках детального підсумкового розбору причин краху Григор'євщини, коротко пригадаємо основні протиріччя та недосконалості григор'євського «Універсалу».

Детальний розбір «Універсалу» виконано у розділі 2.2, але якщо підвести підсумки, то це доволі невеликий документ, що скоріше характеризує загальні наміри ніж детально описує усі можливі аспекти державотворчих механізмів. Доволі дивний та фактично не можливий за тих умов, для виконання пункт

щодо не проливання братерської крові. Велике покладання на самоорганізованість населення та суперечливий пункт щодо обмеження кількості місць у радах за національною приналежністю. Хоча останнє було зроблено задля забезпечення недопущення умов, коли національна меншість диктує умови для національної більшості, як було на українських землях за часів імперії. А також, варто зауважити, що хоч і не ідеально, але цей пункт враховує реальний національний розподіл півдня України.

Проте варто розуміти, що події відбувались не у «вакуумі», де на кінцевий результат впливають виключно вхідні данні, закладені на початку творення цього проекту. Зовнішні фактори відіграють не менший, ба навіть значно більший вплив.

Насамперед до таких треба віднести військову та політичну перевагу конкурентів, особливо більшовиків. Значна перевага у кількості артилерії, амуніції, людського ресурсу, і так далі, робила більшовиків надзвичайно сильним ворогом. При цьому описані в попередніх пунктах недоліки Григор'євщини не дозволили здобути союзників для боротьби, а окрім того, активізація та суттєве нарощування сил білої армії ставило у значно складніше положення такого потенційного союзника як Махновщину, що як би не загроза зі сторони білих могла б менш бути більш незалежною від союзу із червоними, а отже і більш схильною до об'єднання із григор'євцями. Невчасне отримання інформації про поразку сил отамана Зеленого, не тільки не дали об'єднати із ним сили, а і поставили під загрозу зағони григор'євців що йшли в напрямку Києва. Подальших наступ білогвардійців знищив те, що не встигли добити червоногвардійці, і поставив вже тепер залишки григор'євців у ще більш скрутне становище.

В цілому, за рахунок переважаючих сил супротивників, та ряду помилок, у Григор'євщини було вкрай мало часу на існування, а отже і не було часу на виявлення, привертання уваги та ліквідацію наявних помилок.

ВИСНОВКИ

Тож що таке Григор'ївщина? Суспільно-політичне формування, що є уособленням волі народу півдня України, із її козацькою жагою до волі та самостійності? Або ж український безконтрольний запал, та жага до революції, без чітких цілей та шляхів їх реалізації?

Що ж ми розглянули соціально-політичні умови в яких зароджувалась а згодом і сформувалась Григор'ївщина, у першому розділі. Де побачили різноманіття соціальних настроїв населення, засноване на соціальній та класовій нерівності, та трохи зачепили національну нерівність в південному регіоні України. Побачили різноманіття діючих політичних сил та різних політичних течій, домінуючими серед яких виявили засновані на марксизмі соціалістичні течії, а також ті напрямки політичного розвитку, що мають на меті демократизацію суспільства.

Проаналізувавши соціальну складову півдня України, було виявлено домінацію перш за все українського забарвлення регіону, та катастрофічну прірву співвідношення національного складу населення міст та сіл. Чим зайвий раз доведено національний характер формування даного руху. Детальніше познайомились із гаслами та ідеологічним підґрунтям григор'ївського руху як в процесі його становлення, так і на піку його розвитку, що вилився в анти більшовицькому повстанні, видавництві головного документу, що проголошував основні цілі та ідейні засади повстання, та власне утворенні Григор'ївщини. Виявивши провідну роль земельного питання над іншими, та тим не менш не відкидаючи, ба навіть підтверджуючи наміри створення саме Української, самостійної, і перш за все – національної держави.

Шляхом аналізу військово-політичної ситуації на півдні України, було доведено небезпеку та переважаючі сили ворогів, але також це підкреслює масштаби українських повстанських загонів. Зрештою 23 тисячі штиків зі сторони Григор'єва та 28 тисяч із боку Махна могли дати суттєвий опір 30 із 70 тисячам більшовицьких сил, кинутих на ліквідацію Григор'єва, враховуючи той факт, що радянським силам доводилось ще тримати фронт в Україні на придушення сил УНР та інших отаманських повстань. А ось 70 тисячне військо білої гвардії дійсно становило велику загрозу. В цьому розділі також були проаналізовані ключові фактори невдачі григор'євського руху, серед яких особисті вади характеру отамана, недисциплінованість його послідовників, їх грабіжницька та антисемітська діяльність, а також фактичний відхід від обіцяної системи рад до диктаторської форми правління, а на місцях по відсутності керівника, здебільшого анархічну, ба навіть не анархічну, а форму цілковитого безвладдя та хаосу. Майже всі поставлені «Універсалом» задачі було провалено, порядку досягти не вдалось, система рад створена так і не була, поважне ставлення до нацменшин потонуло у єврейських погромах, а реквізиція продовольства більшовиків була замінена на грабіжницьку діяльність тих самих григор'євців. Хоч намагання присікти це і були, вони не мали потрібного ефекту, бо розстрілюючи порушників порядку Григор'єву скоріше за все довелось би розстріляти більшість свого війська. А це в свою чергу загасило підтримку основного класу суспільства, що підтримував Григор'євщину – селян.

Можна зробити висновок, що суспільно-політичний розвиток Григор'євщини мав доволі заплутаний шлях. І на перший погляд його можна було б порівняти із кущем без коріння, що хитається лиш реагуючи на зовнішні напрями вітру. Але через увесь процес становлення, ми бачимо чітко відстежуване коріння земельного питання, вирішення класової нерівності в

суспільстві, бажання творення національної держави із владою, зосередженою в руках національної більшості.

Григор'євщина стала родючою, однак не реалізованою платформою для формування нового українського суспільства і політичного ладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно : історичне оповідання. Київ : Проза, 1993. 592 с.
2. Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія. Детройт : Мічіген, 1973. 109 с.
3. Дорошенко М. Стежками холодноруськими. Філадельфія : Накладом автора, 1973. 220 с.
4. Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. 717 с.
5. Матеріали про політичну та економічну боротьбу робітничого класу і селянства Херсонщини в 1917 году. *Державний архів Херсонської області* (Херсонський обл. держ. архів). Ф.Р. 3264. Оп. 2. Спр. 1. С. 47.
6. Орлицкий С.С. Южно-Русская республика. *Исторический вестник*. 1907. №7. С. 875-901.
7. Рудницький С. Огляд національної території України. Львів : Світ, 1994. 142 с.
8. Садовський В. Нарис економічної географії України. Київ : Друкарь, 1919. 144 с.
9. Універсал отамана Григор'єва *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. (ЦДАВО). Ф. 1429. Оп. 1. Спр. 1. С. 35–36.
10. Фест В. Миколаїв - останній форпост німецьких військ на Чорному морі. Дуйсбург : Нижній Рейн, 1919. 192 с.
11. Чариковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. Б.М., Б.В., 1923. 335 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

12. Архірейський Д. Махновська веремія. Київ : Темпора, 2015. 295 с.
13. Божко О. Генерал-хорунжий Армії УНР. Невідома автобіографія Ю.Тютюнника. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : З історії революції та громадянської війни в Україні, м. Київ, 1998. С. 24-56.
14. Бойко Я.В., Данилова Н.О. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII – XIX ст.). *Український історичний журнал*. 1992. № 9. С. 54-65.
15. Вергізова К. Григор'євський повстанський рух в добу української революції в 1918-1919 рр. *Наука. Освіта. Молодь*. 2019. №19. С. 36-39.
16. Верстюк В.Ф. Махновщина. Київ : Наукова думка, 1991. 368 с.
17. Ветров Р.І., Корольов Б.І. Криза меншовицьких організацій на Україні в період підготовки більшовиками Жовтневої революції. *Український історичний журнал*. 1979. №4. С. 60-68.
18. Гвоздик В.С. Формування партійно-політичних сил на півдні України (березень–серпень 1917 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2004. №18. С. 102-116.
19. Горак В.С. Григор'євський і Махновський повстанський рухи історія та історіографія взаємин. *Український селянин* : Методологія та історіографія аграрної історії, м. Київ, 2018. С. 67-74.
20. Горак В.С. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919 рр.). Фастів : Поліграфіст, 1998. 132 с.
21. Горак В.С. Універсал отмана Григор'єва як ідейно-теоретична платформа григор'євського повстанського руху. Джерелознавчий і

- історіографічний аспекти. *Історіографічні дослідження в Україні* : Інститут історії України НАН України, м. Київ, 2013. С. 317-334.
22. Григорьевская авантюра май 1919 года [Спомини учасників]. *Летопись революции*. 1923. №3. С. 152-159.
23. Кавун М. Шляхи розвитку міст Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. (На матеріалах Катеринослава). *Питання аграрної історії України та Росії* : матеріали четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д.Л. Пойди, Дніпропетровський національний університет. м. Дніпропетровськ, 2002. С. 79–85.
24. К истории гражданской войны на Украине. *Летопись революции*. 1924. №3(8). С. 175-188.
25. Королев В.И. Таврическая губерния в революциях 1917 года (Политические партии и власть). Симферополь : Таврия, 1993. 86 с.
26. Котляр Ю.В. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918-1921 рр.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 120 с.
27. Котляр Ю.В. Херсонська дивізія УНР (грудень 1918-лютий 1919 рр.). *Історичний архів Наукові студії*. 2019. №19. С. 35-41.
28. Круть В.Т. К вопросу про борьбу против григорьевщины на Украине. *Летопись революции*. 1932. №5/6. 129 с.
29. Левченко Л.Л., Вовчук Л.А., Волос О.В., Єрмілов В.С. та ін. Миколаївщина нариси історії революції 1917-1921 років : історично-пізнавальне видання. Миколаїв : Іліон, 2017. 280 с.
30. Ленин В.И. История классов и политических партий в России. URL: https://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LENIN_Vladimir_II_%27ich/_Lenin_V.I._Otdel%27nye_raboty_.html (дата звернення: 18.09.2024).

31. Маркс К. Критика Готської програми. URL: <https://vpered.wordpress.com/2014/04/03/marx-kritik-gotha-prog/> (дата звернення: 18.09.2024).
32. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918-1919 років. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2016. 240 с.
33. Пайпс Р. Русская революция : в 3 кн. Москва : Захаров, 2005. Кн. 3 : Россия под большевиками. 224 с.
34. Пасик Я. Погроми в єврейських колоніях півдня України в роки громадянської війни. *Історичні мідраші північного причерномор'я* : матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 2019. С. 171-198.
35. Приказюк О.О. Ідеологічні засади повстанського руху під проводом Н.О. Григор'єва. *Ідеологія, політика та культура* : Освіта, наука і культура на Поділлі, м. Київ, 2011. С. 435-441.
36. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Перша світова війна і Україна. Київ : Генеза, 2004. 480 с.
37. Савченко В. А. Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование. Харьков : Фолио, 2000. 333 с.
38. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. Київ : Темпора, 2009. 424 с.
39. Снайдер Т. Курс лекцій «The Making of Modern Ukraine». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1dy7Mrqy1AY> (дата звернення: 18.09.2024).
40. Турченко Г.Ф. Національні ідентичності та територіальний патріотизм (на матеріалах Півдня України початку ХХ ст.). *Південний архів Історичні науки*. 2008. № 28/29. С. 161-170.

41. Турченко Г.Ф. Південна Україна в контексті формування модерної української нації (XIX – початок 20-х рр. XX ст.) : дис. На здобуття ступеня д-ра історичних наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2006. 475 с.
42. Чорний С.М. Національний склад населення України в XX сторіччі. Київ : ДНВП «Картографія», 2001. 85 с.
43. Adams A. Bolsheviks in the Ukraine the second campaign, 1918-1919. New Haven : Yale University Press, 1963. 440 p.
44. Akulov M. War Without Fronts: Atamans and Commissars in Ukraine, 1917-1919 / Harvard University Cambridge. USA, Massachusetts, 2013. 428 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

На рисунку 1.1 зображено американського історика та письменника, професора Єльського університету – Тімоті Снайдера.

Рисунок 1.1 – Тімоті Снайдер на прев'ю відео курсу лекцій «The Making of Modern Ukraine» для Єльського університету [39]

ДОДАТОК Б

На рисунку 2.1 зображено отамана Григор'єва Никифора Олександровича.

Рисунок 2.1 – Отаман Н. Григор'єв [12]

На рисунку 2.2 ви можете побачити як самого отамана Григор'єва, так і його військовий штаб. Фото зроблено в Миколаєві.

Рисунок 2.2 – Отаман Григор'єв і його штаб в Миколаєві [10]

На рисунку 2.3 зображено листівки, що поширювались Миколаєвом після взяття міста григор'євцями у грудні 1918 року, із закликами до відновлення влади УНР.

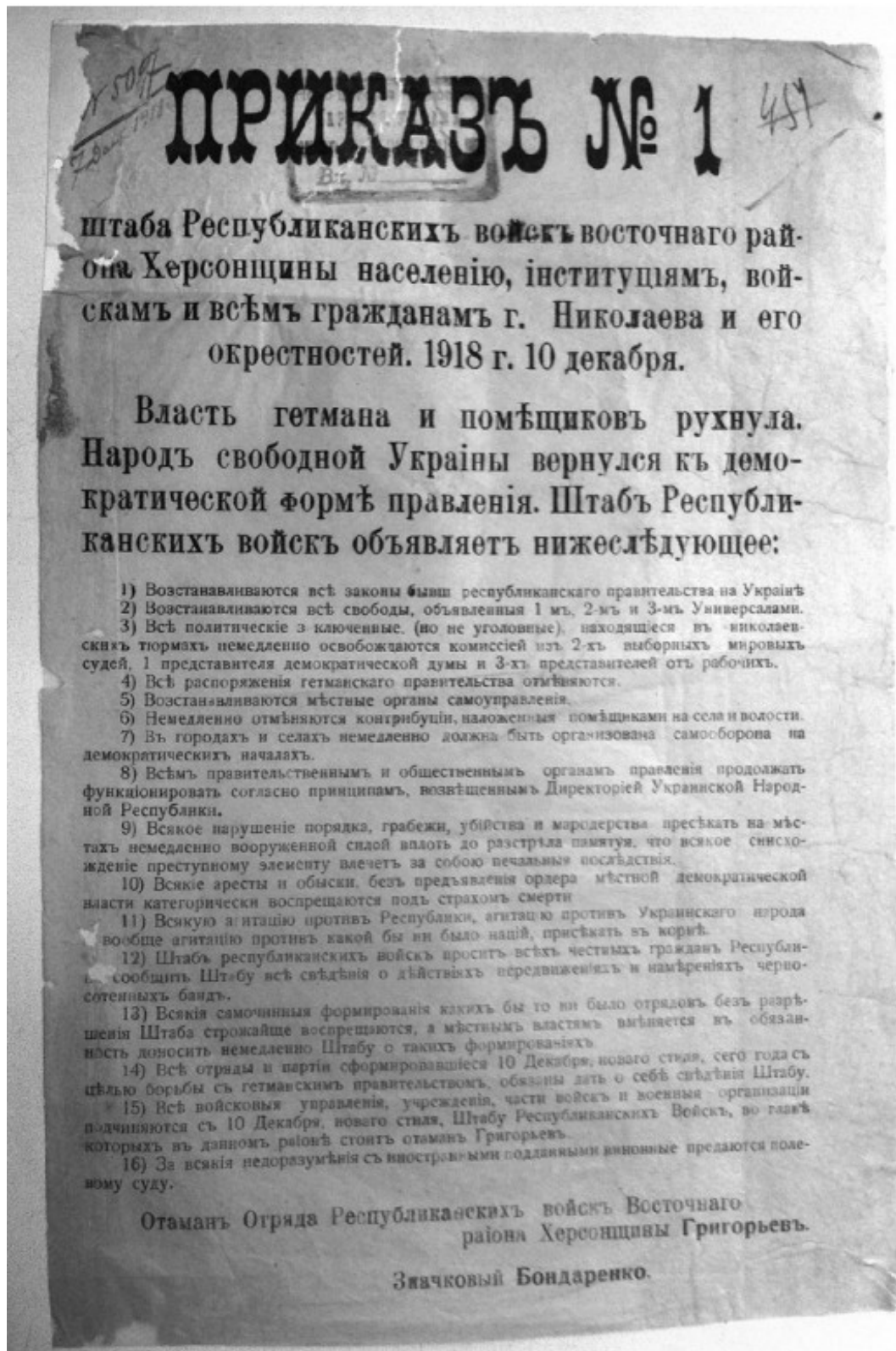

Рисунок 2.3 – Листівка Григор’єва при звільнені м. Миколаїв у грудні 1918 року

Надалі додається повний текст «Універсалу» отамана Григор'єва:

Народе український, народе змучений!

Жорстока війна з германською коаліцією і державами Антанти вирвала із твоїх сил кращих синів землі. Міжусобна війна, гетьманщина і петлюрівщина кращих синів твоїх загнали у могили та у в'язниці. Коли в тебе бракувало вже сили терпіти, ти, залишивши рало та станок, викопав із землі ржаву рушницю і пішов захищати своє право на землю і волю, але і тут політичні спекулянти обманули тебе і хитрими заходами використали твою довірливість; замість землі і волі тобі насильно нав'язують комуну, навдзвичайку і комісарів з московської обжорки і тої землі, де розп'яли Христа. Ти працюєш день і ніч, ти світиш каганцем, ти ходиш у постолах і штанях з мішка, замість чаю ти п'єш гарячу воду без цукру, але ті, що обіцяють тобі світлу будучність, експлуатують тебе, тобою воюють із зброєю в руках, забирають твій хліб, реквізують твою скотину і запевняють тебе, що все це – на користь народню!

Працівник землі! Божий чоловік! Подивись на свої мозоляві руки і подивись навкруги: неправда, брехня і неправда. Ти – цар землі. Ти – кормилець світу. Але ж ти – раб, дякуючи святій простоті і доброті своїй. Селянин і робітник! Вас – дев'яносто два відсотки в Україні. А хто керує вами – всі ті ж кровопивці народні.

Народе український! Бери владу в свої руки. Хай не буде диктатури ні окремої особи, ні партії. Хай живе диктатура працюючого люду, хай живуть мозоляві руки робітника і селянина. Геть політичних спекулянтів! Геть насильство справа, геть насильство зліва! Хай живе влада Рад народу України!

Перед вами – нова боротьба. Борітеся – поборете!

Я, отаман Григор'єв і мій штаб – голови покладемо за права працюючого люду. Остання ставка. Для себе ми не шукаємо нічого. Дайте нам піддержку і

тим спасете право своє. Ось вам мій наказ: у три дні мобілізуйте всіх, хто здатний носити зброю, і негайно займайте усі станції залізниць. На кожній станції поставте своїх комісарів. Кожна волость, кожне село – формуйте отряди і ідіть на своє повітове місто; від кожного повітового міста з ваших отрядів по чотириста кращих бійців пошліть на Київ і по двісті – на Харків; коли є зброя – зі зброєю, коли нема зброї – пошліть з вилами, але наказ мій прохаю виконати – і перемога за нами. Все останнє я зроблю сам. Головний наш штаб – при моєму штабові. Тільки з вашою піддержкою ми доб'ємося права народові. Негайно організуйте владу народню. В кожному селі виберіть селянську Раду, в кожній волості – повітову Раду, в кожній губернії – губерніальну Раду. В Раду мають право бути вибраними представники всіх партій, що стоять на радянській платформі, і ті, хто називають себе безпартійними, але підтримують Радянську владу. В склад Рад можуть входити представники всіх національностей, пропорційно їх кількості на Україні, себто: для українців надається в Раді вісімдесят відсотків місць, для євреїв – п'ять відсотків місць і для всіх інших національностей – п'ятнадцять відсотків місць. При такому розподіленні не буде засилля ні партії, ні нації. Глибоко вірю, що це буде дійсно влада народня.

Хай живе свобода друку, совісті, зібрань, спілок, страйку, праці і професії, недоторканість особи, думки, оселі, переконань та релігії. Народ божий! Любіть один одного, не проливайте братерської крові. Забудьте партійну ворожнечу, преклоніться перед владою чесної праці. Хай загине всяке насильство і влада капіталу.

Залізничники! Пошта і телеграф! Ви змучились. Зрозумійте нас: перемога наша – перемога ваша. Народ український завоювань поза межами своєї землі не шукає, але своїм братам по праці, де б вони не були, завжди допоможе і іржавою рушницею, і останнім шматком хліба.

Уряд авантюриста Раковського просимо йти від нас і не насилувати волю народню. Всеукраїнський з'їзд Рад дасть нам уряд, якому ми підляжемо і свято виконаємо волю його.

Я йду вперед, бо так вимагає народна совість. Резерв мій – ти, народе України, і від тебе залежить доля твоя.

Всякі вбивства без суду народнього, мародерства, безчинства, вторгнення у чужу оселю, незаконні реквізиції, агітація проти окремих національностей будуть присікатися на місці силою зброї. Порядок необхідний. Геть сваволю.

Своїми замісниками призначаю товариша Тютюнника, товариша Горбенка і товариша Масенка, котрим довіряю важке завдання.

Отаман партизанів Херсонщини і Таврії Григор'єв,
Горбенко, Тютюнник, Терещенко, Бондар, Павлов [9]

На рисунку 2.4 викладається фотографія Тютюнника Юрія Йосифовича.

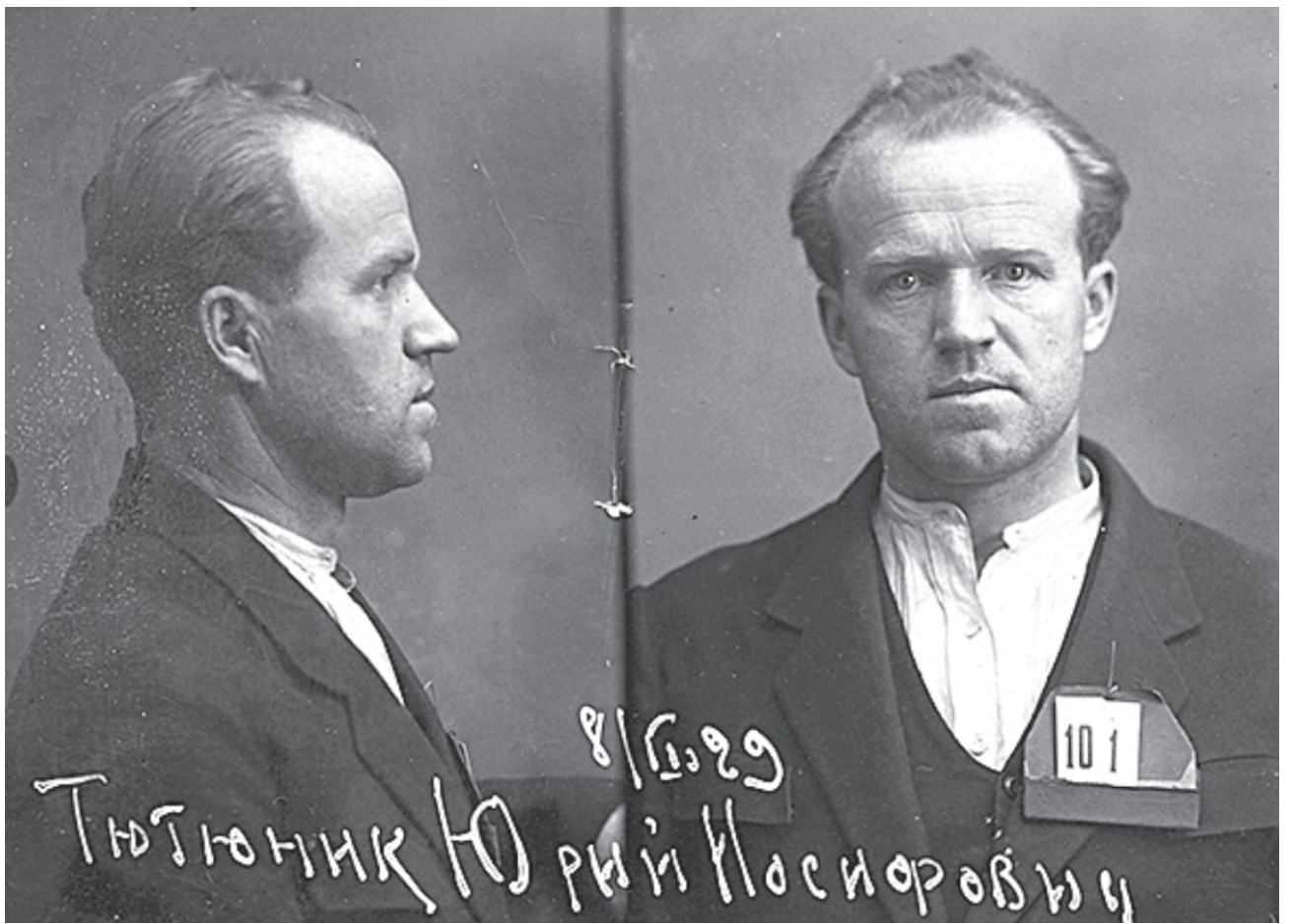

Рисунок 2.4 – Тютюнник Юрій Йосифович [29]

На рисунку 2.5 зображено зроблене в еміграції фото Нестора Махно.

Рисунок 2.5 – Нестор Махно, фото зроблено вже в еміграції [12]

ДОДАТОК В

Карикатура «Світовий мир на Україні», опублікована у 1919 році у Відні, видавництвом під назвою «Christoph Reisser's Söhne», зображена на рисунку 3.1.

Рисунок 3.1 – «Світовий мир на Україні», авторства Г. Гасенка

Нище на рисунку 3.2 наведено австрійську карикатуру «Гвардія Григор'єва», авторства К. Зафранскі.

Рисунок 3.2 – «Гвардія Григор'єва» карикатура К. Зафранскі [10]